

SIY102U- TÜRK SİYASAL HAYATI

Ünite 6: Din, Devlet, Laiklik

Osmanlı'dan Devreden Miras

Din ve devlet işleri söz konusu olduğunda, Osmanlı Devletinde, Ulema ve şeyhülislam temel unsur olarak ortaya çıkıyordu. Ancak, Padişahlar halife unvanına sahip olduklarından, adı geçen iki unsura göre konumları daha güçlüydü ve şeyhülislamın padişahların taleplerini geri çevirdiği durumlar çok sınırlıydı.

Bununla beraber, Osmanlı devletinde, şeriat hukuku ile beraber devlete ait olan örfi hukuk yada kanunnameler de vardı. Örfi hukukun gerekçesi ise din-u devlet denilen devlet yönetiminin kendine özgü zorluklarının olduğu inancıydı.

Devleti yönetenler, özellikle 19. yüzyılda, hukuk ve eğitim alanında modernleşmenin zorunlu olduğunu kabullenmiş görünüyordular. Tanzimat Fermanı, Osmanlı Tebası'na yaşam, onur ve mülkiyet garantisini sunuyordu. bununla beraber Ferman, kendi dinsel hükümlerine bağlı kesimlere daha evrensel haklar getiriyordu.

1856'da kabul edilen Islahat Fermanı ise, Müslüman ve gayrimüslim vatandaşlara kamu istihdamı, vergi ve askerlik konularında eşitliğe vurgu yapan bir başka önemli adımdır.

Bunlar yapılırken, devlet adamları ve Genç Osmanlılar modernleşmeyi İslami söylemlerle meşrulaştırma yoluna gittiler. Buna örnek olarak II. Abdülhamid'in (1876-1908) eğitim ve idare alanlarındaki adımlarını verebiliriz.

Modernleşme yanlısı Batıcıların, pozitivist bir anlayışa daha yatkın oldukları görülmekteydi. Onlara göre bilimsel yöntemler, sosyal bilimlere ve toplumsal alanlarda uygulanabilirdi; bu nedenle, dinin alanının gerilemesi, bunun yerini modern bilimin alması gerektiği yönündeki düşünceleriyle sekülerizme daha yakındılar. Söz konusu bu görüş, İttihat ve Terakki Cemiyetinin kuruluşunda büyük önemi olan Jön Türkler'de yaygındı.

Tek Parti Döneminden Demokrat Partiye Din

Devlet İlişkileri (1923-1950)

Kurtuluş Savaşı için farklı toplum kesimlerini harekete geçirmede İslam'dan kaynaklanan din kardeşliği söyleminin kullanılması etkili olmuştu. Bu farklı grupları harekete geçirmek için, savaşın İslam'ın özellikle hilafeti kurtarmak için verildiği vurgusu sıkça yapılmıştı.

I. Mecliste (1920-23) iki grup vardı. Birinci Grup Mustafa Kemal etrafında toplananlardan oluşurken, onlara muhalif olanlar ise İkinci Grubu oluşturuyordu. İkinci grup, Hilafetin kaldırılmayacağı konusunda bir yasa maddesiyle güvence alınca, saltanatın kaldırılmasına destek oldular. Bu yasa maddesiyle padişah sultanlık unvanını kaybediyor, ancak halife olarak resmi konumunu koruyordu. Ancak bu düzenlemeyle getirilen diğer yenilik ise halifenin Meclis tarafından seçileceğiydi.

1921 Anayasası halk egemenliğine vurgu yapıyor ve Cumhuriyet rejimine geçişi kolay kılan maddeleri vardı. 29 Ekim 1923'de Cumhuriyet ilan edildiğinde hilafet makamı korunuyor olması muhalefet edebilecek kesimleri zayıf durumda bıraktı. Daha sonra, 3 Mart 1924'de çıkartılan yasa ile hilafet kaldırıldı ve Osmanlı Hanedanı ülke dışına çıkarıldı, böylece Cumhuriyet yönetiminin laiklik yönündeki adımlarına bir engel kalmıyordu.

Hilafetin kaldırıldığı gün Meclis iki önemli yasa daha kabul etti. Birincisi Din ve Vakıf İşleri Bakanlığı kaldırılması ve yerine Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) ile Vakıflar Umum Müdürlüğü kurulması ile ilgili kanun, diğeri ise Tevhid-i Tedrisat Kanunu idi. Tüm bu düzenlemeler, yeni cumhuriyet rejiminin 1924'te kabul edilen anayasasında hayata geçmişti. DİB'nin kurulması, dinin devlet tarafından denetlenmesinin yolunu açıyordu. Ancak laiklik ilkesinin anayasada yerini bulması 1937'yi bulacaktı. 1924 Anayasasının 2. maddesinde "Türkiye Devleti'nin dini İslamdır" ifadesi yer alıyordu.

Şu ana kadar ifade edilenler devletin yapısının laikleştirilmesi bağlamında ele alınabilir. Ancak toplumsal yapının da laikleştirilmesi gerekiyordu, çünkü İslam dininin toplumun gündelik yaşamında ağırlığı oldukça yüksekti. Bu alanda yapılan önemli değişiklik fesin yasaklanması ve memurlara şapka giyme zorunluluğunun getirilmesiydi. Bununla beraber, tekke, zaviye ve türbeler kapatıldı. Şeyhlik, müritlik, dervişlik gibi unvanlar yasaklandı. Bu tür yasalara karşı direnmeler olduysa da, Gezici İstiklal Mahkemesi'nin aldığı sert tedbirler sonucu bastırıldılar.

17 Şubat 1926'da kabul edilen Medeni Kanun, hukuk alanında yapılan en önemli düzenlemelerden birisiydi. Bu kanunla beraber, kişiler, aile, miras ve eşya hukuku alanlarında geçerli olan dine dayalı hukuk kuralları yerini çağdaş hukuk kurallarına bırakıyordu. Bununla beraber, birbirini takip eden devrimlerle, toplumsal yaşamda da bir dizi değişiklikler yaşanıyor; 26 Aralık 1925'te saat ve takvim, 20 Mayıs 1928'de rakamlar değiştirildi. 1 Kasım 1928'de Arap harflerinin yerini Latin harfleri aldı. 1 Aralık 1928'den başlayarak, gazete, dergi ve kitap dışındaki bütün yayınlar Latin harfleriyle yayımlandı. Latin alfabesine geçişin en önemli sonucu Osmanlı geçmişiyile olan tarihsel bağların ciddi bir biçimde zayıflamasıydı. 3 Aralık 1934'te bazı kisvelerin giyilemeyeceği dair kanunla dini giysilerin toplum içinde kullanımı yasaklandı. Din adamları dini giysilerini sadece görevleri sırasında ve ibadet yerlerine giyebileceklerdi. 27 Mayıs 1935'te Ulusal Bayram ve Genel Tatiller hakkındaki kanunla hafta sonu tatili cuma gününden, cumartesi öğleden sonra başlamak üzere pazar gününe alındı. 1932'den itibaren camilerde ezan ve Kuran Türkçe okundu. Ceza kanununda yapılan bir değişiklikle Arapça ezan ve kamet okumak yasaklandı.

SIY102U- TÜRK SİYASAL HAYATI

Ünite 6: Din, Devlet, Laiklik

Yukarıda sözü edilen bu köklü değişimlerin toplumsal tepkiler yaratmaları kaçınılmazdı. Şapka devrimiyle ilgili olarak Rize, Erzurum, Kayseri, Maraş ve İzmir'de kalkışmalar oldu. Menemen Olayı ile Türkçe ezan uygulamasına tepki olarak patlak veren Bursa Ulucami ve İskilip Olayı da bu dönemdeki tepkilere örnek olarak gösterilebilir. Bu tepkiler patlak verince, Kemalist yönetici kadro irtica endişesiyle Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın 16 Kasım 1930'da kapatılması gibi sıkı tedbirler ile İstiklal Mahkemeleri'nde bazı idam kararları alarak muhalefeti etkisizleştirmeyi başardı.

1940'lı yılların başlarında İslam konusunda yumuşak bir tutuma ihtiyaç olduğu savunuluyor ve bazı hükümet üyeleri din eğitimi konusunda olumlu görüş bildiriyorlardı. 1947 CHP Kurultayında "laikliğin liberalleştirilmesi" kararı alındı. 1949'da ilkokul 4. ve 5. sınıflara isteğe bağlı din dersleri konuldu. Din adamı ihtiyacını karşılamak için Ankara Üniversitesi'ne bağlı bir İlahiyat Fakültesi kurulmasına karar verildi. Milli Eğitim Bakanlığı ise hızlandırılmış imam hatip kursları açmaya başladı.

DP Dönemi ve 27 Mayıs Sürecinde Din Devlet

İlişkileri (1950-1965)

CHP'ye kıyasla İslam dinine yaklaşımı daha ılımlı ve hürmetkar olan DP, bu farkı dolayısıyla seçimlerden yüksek bir oy aldı. CHP'den farkını ise "millele mal olmuş ve olmamış devrimler" ayrımı üzerinden ortaya koymuştu. Bu düşünceden hareketle DP'nin ilk icraatı 16 Haziran 1950'de Türkçe ezan uygulamasını kaldırması oldu ve CHP de buna muhalefet etmedi.

DP, din adamına ihtiyaç çok olduğundan, 1951 yılında, Ankara, İstanbul, Adana, Isparta, Maraş, Konya ve Kayseri'de birer imam hatip okulu açılmasına karar verdi. 1959'da da ilahiyatçı yetiştirmek amacıyla Yüksek İslam Enstitüleri kurulması kararlaştırıldı.

1952 yılında Malatya'da, gazeteci Ahmet Emin Yalman'a başarısız bir suikast girişiminde bulunulması ve suikasti düzenleyen gencin Necip Fazıl Kısakürek'in liderliğinde çıkarılan Büyük Doğu dergisindeki yazılardan etkilendiğini söylemesi, gericilik tartışmalarını yeniden alevlendirdi.

DP liderlerinin laikliğe bağlı isimler olmasına rağmen, parti tabanında dini hassasiyetleri yüksek insanların olması bazı gerilimleri kaçınılmaz kılıyordu. 27 Mayıs 1960'da DP'nin askeri darbeyle devrilmesinde bu irtica tehdidi algısının büyük payı vardır.

27 Mayıs darbesinden sonra, yeni anayasa tartışmalarında din ve laiklik konuları gündemi meşgul ediyordu. Sonuçta tek parti döneminde ortaya çıkan laiklik anlayışının, yeni anayasaya da aynen geçirilmesini isteyenlerin talepleri kabul gördü. Milli Birlik Komitesi (MBK) darbeden sonra

çok partili siyasi hayata geçiş sırasında partilerden İslam'ı siyasi amaçlarla kullanmamalarını istemişti.

İslami Oluşumlarla İlgili Bir Sınıflandırma

Denemesi

Osmanlı döneminde söz konusu olan Halk İslam'ı ve Kent İslam'ı ile bu bölüme başlayabiliriz. Halk İslam'ında, dini anlayışı temsil eden seçkin kişilerin din yorumları belirleyicidir. Halk İslam'ı kapsamına, İslami tarikatın yerel motifler kazanarak serpilmiş yorumları sokulabileceği gibi, sözlü aktarımla ve dedelik kurumunun babadan oğula geçmesiyle kendisini var eden Alevilik de sokulabilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde Sünnilik veya Alevilik arasındaki sınırlar açık bir şekilde belirlenmemiştir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu Hanefi mezhebine dayalı Sünni İslam'ı daha çok benimsemiş ve medreseler yoluyla resmi din anlayışı haline getirmiştir.

Osmanlı döneminden devreden bir başka akım ise liderliğini Mehmet Akif Ersoy gibi aydınların oluşturduğu dinde reform yapılması gereğini savunan İslamcılık anlayışıdır.

Nakşibendilik, Kadirilik, Süleymançılık, Nurculuk ve Kolları

Ulus-aşırı ağları sayesinde sömürgecilik karşıtı mücadelelerde yer alan Nakşibendi tarikatı ve onun farklı kolları, pasif dindarlıktan ziyade, aktif ve mücadeleci bir Müslümanlığı savunması ve modernleşme sürecinde de varlığını hissettirmesinden dolayı hem devlet adamları ve aydınlar arasında hem de toplumun geleneksel kesimleri arasında kabul görüyordu. Nakşibendilikten ilham alan ve farklı kesimlere hitap eden başka cemaatler de vardır. Bunlardan en etkili olan Erenköy Cemaati'dir.

Türkiye'de etkili olan bir başka tarikat da Kadirilik'tir. 12. yüzyılda şeyh Abdülkadir Geylani tarafından kurulmuştur ve İslam dünyasındaki en köklü tarikatlardandır.

Bir diğer etkili tarikat ise Türkiye'ye özgü koşullarda ortaya çıkan ve Süleyman Hilmi Tunahan etrafında gelişen Süleymançılıktır. Süleyman Hilmi Tunahan (1888-1959) Balkanlar'da, Silistre'de dünyaya gelmiştir ve Cumhuriyet devrinde "ımanı kurtarmaya" öncelik vererek, Kuran kursları yoluyla faaliyette bulunan benzer oluşumlar içerisinde en etkili olanlardan birisidir. Aşağı yukarı aynı dönemlerde Mehmet Zahit Kotku ve Said Nursi gibi "ımanı kurtarmak" kaygısıyla yola çıkan Tunahan, modern Türkiye'de ayakta kalmayı başaran bir İslami cemaatin temellerini atmıştır.

Bunların dışında ayrıca Nurculuk şemsiyesi altında, irili ufaklı çok sayıda İslami oluşum bulunmaktadır. Bu grupların ortak yönü, Said Nursi'nin düşünsel mirasından ve hayat tecrübesinden ilham almalarıdır. Bitlis'in Hizan kasabasına bağlı Nurs köyünde doğan Kürt kökenli Said Nursi (1873-1960), 87 yıllık yaşamına, II. Meşrutiyeti,

SIY102U- TÜRK SİYASAL HAYATI

Ünite 6: Din, Devlet, Laiklik

işgali, Kurtuluş Savaşı'nı, tek parti ve çok parti dönemlerini sığdırmıştı. Nursi, Kürtler arasında yaygın olan Nakşibendi tarikatı etkisiyle yetişmişti. 1925'ten sonra geliştirdiği İslam yorumu, Nur Risaleleri olarak bilinen külliyatta toplandı.

Said Nursi'den farklı biçimlerde etkilen gruplar oluşmuştur ve bunların kesin dökümünü vermek zordur. Ancak bilinen iki kol vardır. Bunlar Yazıcılar ve Yeni Asyacılar'dır.

1965-1980 Arası Dönemde Din Devlet İlişkileri

İslami talepleri olan kesimler, 1960-65 arası savunmada kaldılar. Bu kesimlerin verdikleri oy desteğiyle Adalet Partisi (AP) 1965 seçimlerinden büyük bir zaferle çıktı. AP iktidarı 1967 yılında liselere seçmeli din dersini koydu, ancak bu adım laik çevrelerin tepkisini çekti.

Milli görüş çizgisindeki ilk siyasal İslamcı parti olan Milli Nizam Partisi (MNP) 1970 yılında kuruldu, fakat 12 Mart 1971 muhtırasının ardından kapatıldı. Askerlerin davetiyle yeniden ülkeye dönen Erbakan 1972'de Milli Selamet Partisi'ni (MSP) kurdu. MSP 1973 seçimlerinde %11.8 oy alarak mecliste 48 sandalye kazandı ve dolayısıyla Erbakan, Türk siyasi hayatında herkesin tanıdığı siyasi bir aktör haline geldi. Ocak 1974'te büyük bir kesimin tepkisine rağmen CHP-MSP koalisyon hükümeti kuruldu. Bu koalisyon hükümetinden sonra "Birinci Milliyetçi Cephe" olarak bilinen AP, MSP, MHP ve CGP partisinden oluşan yeni koalisyon hükümeti Mart 1975'de kuruldu ve 1977 seçimlerine kadar devam etti. Seçimlerden sonra AP, MSP ve MHP "İkinci Milliyetçi Cephe" hükümetini kurdular.

Alevilerle ilgili tartışmalar

Aleviler büyük çoğunlukla Kurtuluş Savaşına destek vermişler ve laik cumhuriyet rejimini benimsemişlerdir. 1950 seçimlerinde DP'ye büyük destek vermişlerdir. Alevilerle ilgili tartışmalar bu dönemde başlamıştır. 27 Mayıs Darbesi'nden sonra Cumhurbaşkanı cemel Gürsel, Alevilerin DİB'te temsiline sıcak bakıyordu. Ancak DİB yöneticileri, "Aleviliğin bir inançtan çok siyasi bir yorum olduğunu ve Alevi-Sünni meselesinin kalmadığını" savunuyorlardı. 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren Aleviler ve Sosyalist hareket arasında sıcak bağlar oluştu. 1970'li yıllardan itibaren, Alevi ve Sünni grupların bir arada yaşadığı Orta ve Doğu Anadolu'daki illerde siyasi kavgalarla beraber mezhepsel çatışmalarda yaşanıyor.

1980-1997 Arası Dönemde Din Devlet İlişkileri

12 Eylül 1980 Darbesini yapanların en önemli gerekçelerinden biri irtica idi. 12 Eylül Darbesini gerçekleştirenler özellikle gençlerin sol ideolojilere yönelmelerini önlemeye çalıştılar. 1983 seçimlerinde iktidara gelen Anavatan Partisi (ANAP) genel başkanı Özal, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) müsteşarlığını yaptığı dönemdeki teşkilattan dindar kimlikleriyle bilinen isimleri olarak kadrolaşmaya gitme yönündeki tutumu

dolayısıyla, o dönem laik çevrelerde sıkça eleştiriliyordu. Özal, MSP'nin genç ve yetenekli kadrolarını ANAP'a transfer etmişti. Böylece partisinde "Mukaddesatçılar" olarak bilinen dindar bir grubun oluşmasına vesile olmuştu. Bu dönemde Özal, tarikat ve cemaatlerin devlet bürokrasisi ve iktisadi hayatta önlerini açmış ve zamanla bu kesim ciddi bir ekonomik ve siyasi güç oluşturmuşlardı.

Refah Partisinin Yükselişi

Refah Partisi (RP) 1991 seçimlerinden önce yürüttüğü seçim kampanyasıyla sosyal meseleleri gündeme getirdi. Bunun amacı da kent yoksullarına yönelmekti. Bu kampanya özellikle İstanbul'da başarılı oldu. En çarpıcı başarısı 1994 yerel seçimlerinde bazı büyükşehirlerin belediye başkanlıklarını kazanmalarıydı. Bu dönemde, Recep Tayyip Erdoğan herkesin yakından tanıdığı siyasi bir isim haline geldi. Refah partisinin özellikle yerel yönetimlerdeki başarısı ve ardından gelen koalisyon ortaklığının ortaya çıkarttığı siyasal etki, partiyi kamuoyunun gündemine oturttu.

RP'nin yükselişinde 1980'lerin ikinci yarısından itibaren görünürlükleri giderek artan radikal İslamcılıkla ilişkisi de önemlidir.

Başörtüsü Meselesi

Başörtüsü meselesinin ilk örneği 1960'ların sonlarına kadar gitse de, esas sorun, 1984'te Ege Üniversitesinde bir öğretim üyesinin derse başörtüsüyle girmesi ve aynı yıl Uludağ Üniversitesi'nden bir öğrencinin başörtüsünden dolayı üniversiteden uzaklaştırılmasıyla başladı. ANAP'ın bu sorunu çözme yönündeki çabaları ve YÖK'ün başlangıçtaki tavrının net olmamasından dolayı çelişkili durumlar ortaya çıkmış ve durum Kenan Evren'in 1987'nin Ocak ayında "Kızların başörtüsüyle okula gidemeyeceklerini" açıklamasına kadar devam etti. 1989 başında Anayasa Mahkemesi, üniversitelerde türbanı Anayasa'ya aykırı bulmasıyla sorun daha karmaşık bir hale geldi. Türban sorunu 1990'dan itibaren "laik-İslamcı" çatışmasının ciddi bir sembolü haline geldi ve dokunulması zor bir tabu haline geldi. Özellikle 28 Şubat sürecinden sonra bazı üniversitelerin ve YÖK'ün sert tutumlarıyla sorun daha da alevlendi. Bütün bu sıkıntılara rağmen, özellikle 2008 yılından sonra, başörtüsü sorunu üniversitelerde fiilen ortadan kalktı.

1997 Sonrası Dönemde Din Devlet İlişkileri

28 Şubat 1997 tarihinde yapılan MGK toplantısında, Erbakan Hükümeti'nden bir dizi kararı uygulaması istendi. 28 Şubat Kararları olarak bilinen kararların çıkış noktası 1. maddede özetlenmişti: "Demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ni hedef alan rejim aleyhtarı faaliyetler karşısında ödün verilmemelidir. Anayasa'nın 174. maddesinde koruma altına alınan Devrim Kanunlarının ödün verilmeden uygulanması esastır. Hükümet, icraatında Devrim Yasaları'na uygunluğu sağlamakla görevlidir."

SIY102U- TÜRK SİYASAL HAYATI

Ünite 6: Din, Devlet, Laiklik

28 Şubat müdahalesinden sonra Refahiyol Hükümeti devrildi. Ülke 2002'ye kadar koalisyon hükümetleriyle yönetildi. Bu koalisyon hükümetleri 28 Şubat'ı gerçekleştirenlerin taleplerinin büyük bir kısmını yerine getirdiler. 28 Şubat müdahalesi siyasal İslam'ın yükselişini durdurmak için yapılmıştı. RP 16 Ocak 1998'de "laik cumhuriyet ilkesine aykırı eylemleri nedeniyle" Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı ve Erbakan dahil bazı üyelerine siyaset yasağı konuldu.

Bu kapatmadan sonra, Milli Görüşçüler Fazilet Partisiyle (FP) yollarına devam kararı aldılar. 1999 Genel Seçimlerinde oyların %15'ini alan FP'yi TBMM'de başörtüsü krizi bekliyordu. FP'nin ömrü fazla uzun sürmedi. "Laikliğe karşı eylemlerin odağı haline geldiği" gerekçesiyle 22 Haziran 2001'de kapatıldı. FP'nin kapatılmasıyla bu hareket "Yenilikçiler" ve "Aksaçlılar" diye ayrıldı ve iki grup arasındaki rekabet ayrışmayla sonuçlandı. "Aksaçlılar" Saadet Partisini (SP), "Yenilikçiler" Adalet ve Kalkınma Partisini (AKP) kurdular.

AKP, laiklik tartışmalarında Anglo-Sakson modeli olarak bilinen, devletin dini alana müdahale etmediği ılımlı bir laiklik anlayışı savunuyordu. Bu anlayışa rağmen, AKP iktidara geldikten sonra DİB'te bu ilkeler doğrultusunda değişiklikler yapmadı. Tam tersine DİB'in toplumsal yaşamdaki etkisi daha da arttı.

AKP, I. Erdoğan hükümeti döneminde Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'le, 28 Şubat sürecinde yapılan düzenlemeleri ortadan kaldırmasına direnç gösterdiği için ciddi gerilimler yaşadı. Sezer'in görev süresinin dolduğu 2007 yılında yeni cumhurbaşkanının kim olacağı yeni bir gerilim noktasıydı.

Eşi başörtülü bir cumhurbaşkanı görmek istemeyen çevreler harekete geçti ve 27 Nisan 2007'de Genelkurmay Başkanlığı web sitesinden sert bir bildiri yayımladı. AKP bu bildiriye taviz vermeyen bir duruş sergiledi ve beklenen baskı ortamı oluşmadı. Yeni Meclis 28 Ağustos 2007'de Abdullah Gül'ü cumhurbaşkanı seçerek bu süreci sonlandırdı. 2007'de Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmesi ve partinin kapatılmaktan kurtulmasıyla, AKP kendisini daha güvende hissetti. 2011 Genel Seçimlerinde oylarını %50'ye çıkardı ve yeni anayasa yapımı sürecine hız verdi. Bu yeni süreçte daha rahat hareket eden AKP'nin, 28 Şubat süreci sonucu ortaya çıkan düzenlemeleri tek tek ortadan kaldırdığı görülecekti.

